

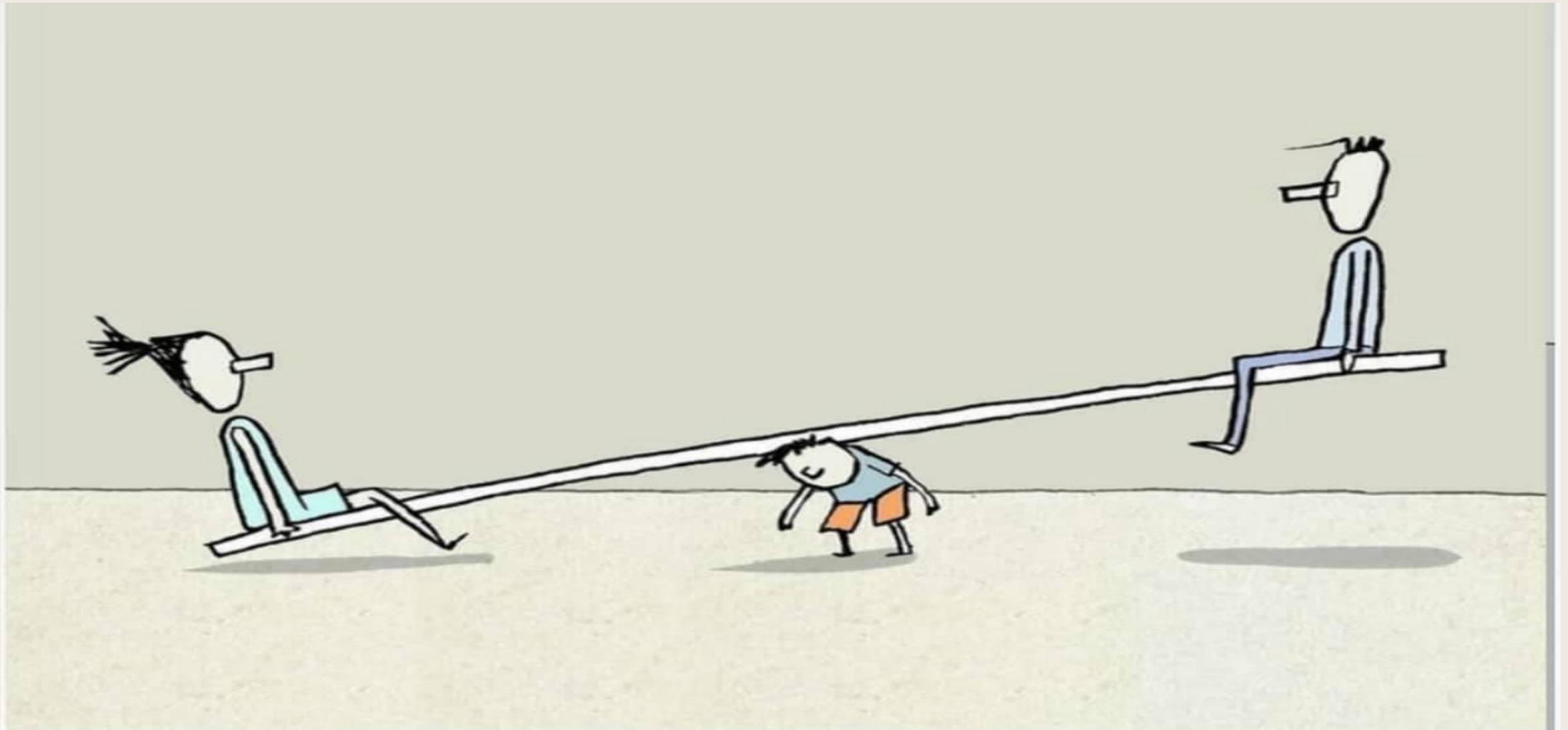

Верховний
Суд

Визначення місця проживання дитини: актуальні питання практики

Павло Пархоменко

суддя Верховного Суду

Постановка проблеми

1. Найкраще вирішення спору про визначення місця проживання дитини – не потрапляти в суд
2. Не має правильної відповіді як буде вирішений спір
3. Якнайкращі інтереси дитини повинні бути на першому місці

Про що будемо говорити!

1. Міжнародні стандарти
2. Базові принципи, які підлягають застосуванню при визначенні місця проживання дитини
3. Підхід ЄСПЛ при вирішенні питання щодо визначення місця проживання дитини
4. Презумпція на користь матері
5. Участь органу опіки та піклування при визначенні місця проживання дитини
6. Участь психолога
7. Особливості судового розгляду даної категорії справ
8. Виконання судових рішень

Міжнародні стандарти

Правові підстави використання практики інших міжнародних інституцій

Пп. «b» п. 3 статті 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, учасником якої є Україна, закріплює правило проте, що **поряд із нормами міжнародного договору обов'язково треба використовувати подальшу практику застосування договору, який встановлює угоду учасників щодо його тлумачення.**

Додатковий міжнародний механізм по захисту прав дитини

- 19 грудня 2011 року Генеральна Асамблея ООН схвалила третій Факультативний протокол до Конвенції про права дитини, який передбачає механізм, що надає можливість дітям звертатися до Комітету зі скаргами щодо порушень їх прав, закріплених в Конвенції та перших двох факультативних протоколах до неї.
- 2 вересня 2016 року Україна депонувати ноту про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень і даний Факультативний протокол вступає в силу для України з 2 грудня 2016 року.

Приклад викоирстання міркування Комітету ООН з прав дитини (постанова ВС від 09.10.2024 року, справа № 522/11565/21)

24. Досліджуючи дотримання положень Конвенції Комітет ООН з прав дитини у справі «N.R. v. Paraguay» від 3 лютого 2020 року (повідомлення № 030/2017) розглянув ситуацію в якій автор повідомлення скаржився на те, що держава не вжила заходів по виконанню судового рішення підтримувати контакт заявника зі своєю донькою. З огляду на конкретні обставини цієї справи, зокрема тривалий період, що минув з моменту прийняття судового рішення, який визначав права відвідування та враховував молодий вік дівчинки, Комітет вважав, що влада не виконувала розпорядження суду своєчасно та ефективно, і що вона не вживала необхідних заходів для того, щоб забезпечити дотримання цих рішень, щоб забезпечити контакт автора з його донькою.

25. Вказані принципи демонструють важливість та особливості виконання рішення суду щодо участі у вихованні дитини та роль держави по забезпеченню ефективності такого виконання і як наслідок забезпечення дитині її якнайкращих інтересів.

Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей (постанова ВС від 31.10.2024 року, справа № 753/14640/23)

42. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини (далі - Керівні принципи) були прийняті в якості практичного інструменту для держав-членів Ради Європи у процесі адаптації їх судових і позасудових систем до конкретних прав, інтересів і потреб дітей. Рада Європи закликає держави-члени забезпечити їх широке розповсюдження серед всіх органів, відповідальних або іншим чином причетних до прав дітей в судочинстві.

Базові принципи

Принцип «Забезпечення якнайкращих інтересів дитини»

ЄСПЛ в своїй прецедентній практиці виробив дві умови, які необхідно враховувати при визначенні основних інтересів дитини у кожному конкретному випадку:

1. **по-перше**, у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною;
2. **по-друге**, у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним (див. пункт 100 рішення ЄСПЛ у справі «Мамчур проти України»).

Комітет ООН з прав дитини

Згідно з пунктом 1 статті 3 Конвенції ООН про права дитини - дитина наділяється правом на те, щоб її найкращі інтереси оцінювалися і бралися до уваги в якості першочергового міркування при прийнятті в її відношенні будь-яких дій або рішень як в державній, так і в приватній сфері

Зауваженнях загального порядку № 14 (2013) про право дитини на приділення першочергової уваги якнайкращому забезпеченню її інтересів (пункт 1 статті 3) сформулював такі підходи:

«Найкраще забезпечення інтересів дитини» - це право, принцип і правило процедури, які засновані на оцінці всіх елементів, що відображають інтереси дитини або дітей, в конкретних обставинах.

При оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини з метою прийняття рішення про застосування тієї чи іншої конкретної міри належить діяти в наступному порядку:

- по-перше, з урахуванням конкретних обставин справи слід визначити, в чому полягають відповідні елементи оцінки найкращих інтересів, наповнити їх конкретним змістом і визначити значимість кожного з них в співвідношенні з іншими;
- по-друге, з цією метою необхідно слідувати правилам, що забезпечує юридичні гарантії та належну реалізацію цього права (пункт 4б).

При оцінці та визначення найкращих інтересів дитини необхідно врахувати такі елементи:

- Погляди дитини;
- Індивідуальність дитини;
- Збереження сімейного оточення і підтримання відносин;
- Піклування, захист і безпеку дитини;
- Вразливе положення;
- Право дитини на здоров'я;
- Право дитини на освіту.

Широке тлумачення змісту «якнайкращих інтересів дитини»
(постанова ВС від 04.08.21 року, справа № 654/4307/19 провадження № 61-19210св20)

- При оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини підлягають врахуванню наступні базові елементи:
  - (а) погляди дитини,
  - (б) індивідуальність дитини,
  - (в) збереження сімейного оточення і підтримання відносин,
  - (г) піклування, захист і безпека дитини,
  - (ґ) вразливе положення,
  - (д) право дитини на здоров'я,
  - (е) право дитини на освіту.

З'ясування думки дитини

1.Іноді помилково має місце позиція про те, що з'ясувати думку дитини можливо лише після досягнення десяти річного або чотирнадцяти річного віку (статті 160 СК, 29, 31 ЦК)

2. Стаття 171 СК закріплює положення про те, що дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї

3.Стаття 12 Конвенції про права дитини - держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю

4.Зауваженнях загального порядку № 12, «Право дитини бути заслуханою», CRC / С / GC / 12 від 20 липня 2009 року Комітет зауважив, що право всіх дітей бути заслуханими і сприйнятими з усією серйозністю є одним з основоположних принципів Конвенції

5.Комітет підкреслює, що в статті 12 не встановлюється будь-якого вікового обмеження щодо права дитини висловлювати свої погляди і вона не заохочує держави-учасники до введення в законодавстві або на практиці вікових обмежень, які б ущемляли право дитини бути почутою, по всім питанням, які стосуються її інтересів (пункт 21)

Рішення «Y.B. and N.S. v. Belgium», рішення від 27 вересня 2018 року, повідомлення № 012/2017

8.6 З приводу скарги авторів про порушення статті 12 Конвенції Комітет бере до відома доводи держави-учасниці, згідно з якими дитині був один рік на час прийняття першого рішення і п'ять років, коли було прийнято друге рішення, і що вона не була здатна сформулювати свої власні погляди, у зв'язку з чим було б не виправдано заслуховувати дитину в рамках застосування норм, що стосуються видачі або не видачі дозволу на проживання в країні.

8.7 Однак Комітет нагадує про те, що «в статті 12 не встановлюється будь-якого вікового обмеження щодо права дитини висловлювати свої погляди і вона не заохочує держави-учасники до введення в законодавстві або на практиці вікових обмежень, які б ущемляли право дитини бути почутою... Дитина зовсім не повинна мати всеосяжні знання з усіх аспектів, що зачіпають її питання і їй досить такого розуміння питання, яке дозволяло б належним чином сформулювати по ньому свої думки ...». Комітет також нагадує про те, що «будь-яке рішення, яке приймається без урахування поглядів дитини і не надає їй належної значущості, згідною її віку і ступеня зрілості, означає, що дитині або дітям не надано можливості вплинути на процес визначення їх найкращих інтересів.... Малий вік дитини або вразливість її становища (наприклад, інвалідність, приналежність до тієї чи іншої меншини, до числа мігрантів і т. інш.) не перешкоджають здійсненню її права на вираження своїх поглядів і не знижують значимості, яка надається поглядам дитини при визначенні її найкращих інтересів. Конкретні заходи, що гарантують здійснення дітьми своїх прав на рівній основі в подібних ситуаціях, повинні прийматися з урахуванням індивідуальної оцінки, яка покликана відвести самим дітям певну роль в процесі прийняття рішень та у забезпеченні, при необхідності, розумного пристосування та підтримки з метою домогтися їх повноправної участі в оцінці їх найкращих інтересів».

Порядок з'ясування думки дитини (постанова ВС від 17.07.2019 року, справа № 185/6994/15-ц)

1. Дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що торкається дитини, **безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства**. Закріплення цього права підкреслює, що дитина є особистістю, з думкою якої потрібно рахуватись, особливо при вирішенні питань, які безпосередньо її стосуються.
2. При цьому під час визначення місця проживання малолітньої дитини, зважаючи на вікову категорію дитини, **бесіду з останньою має проводити психолог, головним завданням якого є встановлення дійсного психоемоційного стану дитини, визначення інтересів дитини та отримання думки щодо бажання дитини проживати з одним із батьків**.
3. Крім того, коли суд бажає вислухати думку дитини аби визначити її побажання щодо проживання з одним із батьків, та при цьому не травмувати психіку дитини та уникнути тиску на неї, **суд доручає органам опіки та піклування провести невимушену бесіду з дитиною в домашніх або інших комфортних для неї умовах, та повідомити суд про результати цієї бесіди**.
4. Проте суд має враховувати висловлену думку системно, з'ясовуючи належно фактичні обставини справи, досліджуючи та надаючи належну правову оцінку зібраним у справі доказам у їх сукупності, що в результаті сприятиме правильному вирішенню питання місця проживання дитини. Тільки так будуть забезпечені найкращі інтереси дитини, а не інтереси та бажання батьків, які вони не можуть чи не бажають вирішувати в позасудовий спосіб.

Порядок з'ясування думки дитини(постанова ВС від 19.06.2024 року, справа № 372/3402/22)

- Отже, з огляду на право дитини бути вислуханою способами забезпечення реалізації такого права у справах, зокрема щодо визначення способу участі у вихованні дитини, можуть бути: заслуховування думки безпосередньо від дитини в залі судового засідання; отримання інформації щодо думки дитини з висновку органу опіки і піклування, експерта та / або спеціаліста
- заслуховування думки дитини в судовому засіданні не є допитом свідка, малолітнього/неповнолітнього свідка відповідно до статей 230, 232 ЦПК України, оскільки не спрямоване на з'ясування обставин справи, а має на меті з'ясування суб'єктивної думки дитини, яку суд враховує залежно від фактичних обставин справи та найкращих інтересів дитини, які можуть не відповідати висловленій думці
- Верховний Суд зауважує, що процесуальний закон не містить спеціальних норм, які б регулювали порядок заслуховування думки дитини у справах щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном, що передбачено статтею 171 СК України, тому керується загальними приписами цивільного процесуального законодавства з урахуванням міжнародних актів та законодавства у сфері захист прав дітей

Порядок з'ясування думки дитини (постанова ВС від 19.06.2024 року, справа № 372/3402/22)

- У пункті 112 Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийнятих Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року, зазначено, що діти мають право висловлювати свої погляди і думки з будь-якого питання або справи, які стосуються або впливають на них. Вони повинні бути в змозі зробити це незалежно від їхнього віку, в безпечному середовищі, з повагою до їх особистості. Вони повинні відчувати себе вільно, коли вони говорять з суддею або іншим посадовим особам. Це може потребувати, щоб судді уникали деяких формальностей, наприклад, носіння перуки і мантиї або заслуховування дитини в самому залі суду; як приклад, може бути корисно заслухати дитину в кабінеті судді.
- Тобто суд під час заслуховування думки дитини створює умови, які будуть безпечні, комфортні, не злякають дитину, дадуть їй змогу говорити і висловлюватись вільно.
- З огляду на вказане у разі заслуховування думки дитини в судовому засіданні приведення дитини до присяги та попередження про відповідальність за відмову висловлювати свою думку не передбачені, як і не є обов'язковим для суду вилучення осіб із зали засідання під час заслуховування, тому доводи касаційної скарги в цій частині не знайшли свого підтвердження.

Способи з'ясування думки дитини (постанова ВС від 16.02.2024 № 465/6496/19 (61-16408св23))

Думка дитини може бути висловлена:

- у письмових доказах (висновках органів опіки та піклування, спеціалістів тощо);
- електронних доказах (відео-, аудіоматеріалах);
- висновках психологічної експертизи;
- показаннях самої дитини, присутньої в залі судового засідання або з використанням режиму відеоконференції.
- Суд враховує висловлену дитиною думку системно, з`ясовуючи належно фактичні обставини справи. Тільки так будуть забезпечені найкращі інтереси дитини, а не інтереси та бажання батьків

З'ясування думки дитини в режимі відеоконференції (постанова ВС від 9.02.2023 року, справа № 753/572/20)

- Посилання у касаційній скарзі, що суд апеляційної інстанції під час з'ясування думки дитини не створив сприятливого оточення, не забезпечив залучення кваліфікованого фахівця (дитячого психолога), **заслуховування думки дитини відбувалось в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду в присутності матері**, чим порушив пункт 64 розділу 6 принципів Комітету, є необґрунтованими з огляду на таке.
- Суд апеляційної інстанції створив усі умови для реалізації права дитини бути заслуханою **у спосіб, який суд правильно визначив як можливий під час триваючої широкомасштабної збройної агресії російської федерації проти України, коли дитина перебуває на території іншої держави, яка надає притулок громадянам України.**

Постановлення ухвали про забезпечення права дитини бути заслуханою шляхом окремого процесуального документу
(ухвала Бахмацького РС від 01.06.21 про забезпечення права дитини бути заслуханою, справа № 2/728/286/21)

4. В спірних правовідносинах Суд враховує, що стаття 12 Конвенції про права дитини гарантує одне із базових прав дитини вільно висловлювати погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю.

5. Відповідна гарантія знайшла відображення в статті 171 Сімейного кодексу України.

6. Враховуючи вікові особливості дитини, специфіку спірних правовідносин, позицію батьків та наявність спеціального приміщення для з'ясування думки дитини, Суд вважає за необхідне провести відповідну процедуру без участі батьків із створенням умов для уникнення травмування дитини під час перебування в суді.

Враховання думки дитини

(постанова ВС від 09.11.2020 року, справа № 487/7241/18)

- Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном
- Разом з тим, згода дитини на проживання з одним з батьків **не повинна бути абсолютною для суду, якщо така згода не буде відповідати та сприяти захисту прав та інтересів дитини**
- Доводи касаційної скарги про неврахування судом апеляційної інстанції думки дитини щодо її бажання проживати разом з батьком, є **непереконливими з огляду на малолітній вік дитини, тривалий час проживання з батьком та конфлікт між батьками щодо визначення місця її проживання**

Не з'ясування думки дитини (постанова ВС від 23.05.2018 року у справі № 682/966/17)

1. Якщо дитина малолітнього віку, судове рішення не може бути скасоване лише з тих підстав, що думка дитини не була з'ясована
2. З урахуванням наведеного доводи касаційної скарги про те, що суди не з'ясували думку дитини щодо питань, які стосуються її особисто, є непереконливими з огляду на малолітній вік дитини та можливий психологічно-травматичний вплив на неї при встановленні таких обставин за її участю.

Практика ЄСПЛ щодо думки дитини

- «Савіни проти України», заява № 39948/06 - Суд також зауважує, що на жодному етапі провадження у справі судді не заслуховували дітей...(пункт 59)
- «Гавелка та інші проти Чеської Республіки», заява № 23499/06 - ЄСПЛ звертав увагу, що суди не слухали дітей безпосередньо (пункт 62).

Зважування інтересів дитини та батьків

Суд нагадує, що між інтересами дитини та інтересами батьків повинна існувати справедлива рівновага, і, дотримуючись такої рівноваги, особлива увага має бути до найважливіших інтересів дитини, які за своєю природою та важливістю мають переважати над інтересами батьків
(п. 54 рішення ЄСПЛ «Хант проти України»)

Зважування інтересів дитини та батьків

Постанова ВС від 21.05.2020 року у справі № 587/2134/17

- Під час розгляду справ щодо місця проживання дитини **суди насамперед мають виходити з інтересів самої дитини**, враховуючи при цьому сталі соціальні зв'язки, місце навчання, психологічний стан тощо, а також **дотримуватися балансу між інтересами дитини, правами батьків на виховання дитини і обов'язком батьків діяти в її інтересах**.
- Аналіз практики ЄСПЛ дає підстави для висновку, що рівність прав батьків щодо дитини є похідною від прав та інтересів дитини на гармонійний розвиток та належне виховання, й, насамперед, повинні бути визначені та враховані інтереси дитини, виходячи із об'єктивних обставин спору, а вже тільки потім права батьків.

Процедурні гарантії

1. Суд також зазначає, що, хоча стаття 8 не містить чітких процедурних вимог, заявник повинен бути залучений до процесу прийняття рішень, розглянутого в цілому, до ступеня, достатнього для того, щоб забезпечити йому необхідний захист своїх інтересів (п. 72 «Н.Т. і інші проти Грузії»).
2. Процедурні вимоги, передбачені статтею 8, стосуються як адміністративних процедур, так і судових розглядів (п. 91 «McMichael v. United Kingdom»).
3. Заявника не було залучено до прийняття рішення (п. 105 «Мамчур проти України»)

Способи захисту

Законодавство України відрізняє серед інших такі способи захисту прав батьків на спілкування, утримання та участь у розвитку дитини:

- **відібрання дитини** від одного з батьків, який діє неправомірно відносно дитини або іншого з батьків (ст. 162 СК України)
- **визначення місця проживання дитини** з одним з батьків, який може забезпечити найбільше дотримання прав дитини, однак з урахуванням її інтересів іншого з батьків (ст. 161 СК України)
- **вирішення судом спору щодо участі у вихованні дитини** того з батьків, хто проживає окремо від неї (ст. 159 СК України)
- тощо.

Обґрунтованість судового рішення

Рішення «А.Б. проти Фінляндії» від 4 лютого 2021 року, повідомлення № 51/2018

12.4 ... для наглядного підтвердження факту дотримання права дитини на те, щоб її найкращі інтереси оцінювалися і бралися до уваги як першочергове міркування, **будь-яке рішення щодо дитини чи дітей має бути мотивовано, обґрунтовано та роз'яснено**

При викладанні аргументації слід чітко вказати всі факти щодо обставин, у яких знаходиться дитина, які елементи були визнані доречними для оцінки її найкращих інтересів, зміст елементів у даному конкретному випадку та ступінь значущості, яка була їм надана в контексті визначення найкращих інтересів дитини

Обґрунтованість судового рішення

В питанні реалізації права дитини вільно висловлювати власні погляди Комітет ООН з прав дитини пропонує вводити в дію законодавчі заходи, що вимагають від осіб, відповідальних за прийняття рішень у межах судових чи адміністративних розглядів, пояснювати, якою мірою думці дитини було приділено належну увагу і які наслідки рішення для цієї дитини.

(Зауваження загального порядку № 12, «Право дитини бути заслуханою», CRC / С / GC / 12 від 20 липня 2009 року)

Підхід ЄСПЛ при вирішенні питання щодо визначення місця проживання дитини

Ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод охоплює проблему визначення місця проживання дитини

«Вишняков проти України»

«М.С. проти України»

«Петров та Х проти Росії»

«Абалимов проти Росії»

«Širvinskas v. Lithuania»

«Olindraru v. Romania»

стаття 8 Конвенції

1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.
2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Три ступеневий тест на втручання в права людини

1. Чи було втручання передбачено законом
2. Легітимна мета втручання
3. Чи було втручання необхідним в демократичному суспільстві (пропорційним)

Ключове питання – оцінка пропорційності

1. Принцип пропорційності є складовим елементом верховенства права
2. Допомагає знайти баланс між інтересами окремої особи та держави
3. Є застосовним у справах щодо домашнього насильства в контексті ст. 8 Конвенції

Оцінка пропорційності

1. Чи є суттєва соціальна потреба в обмеженні права
2. Аналіз конкуруючих інтересів
3. Співмірність в обмеженні права існуючій легітимній меті

Оцінка пропорційності(4 елементи)

1. Сама мета
2. Раціональний зв'язок між метою та застосовними заходами
3. Необхідність (обґрунтування того, що менш обтяжливого заходу не існує)
4. Тест пропорційності у вузькому значенні, тобто пропорційність конкретних заходів, прийнятих в конкретній ситуації

Презумпція на користь матері

Принцип 6 Декларації прав дитини від 20 листопада 1959 року

.... малолітня дитина, крім випадків, коли є виняткові обставини, не має розлучатися зі своєю матір'ю.

Верховний Суд України штучно створив «презумпцію на користь матері» (постанова ВСУ від 14.12.2016 справа № 6-2445цс16)

Суд апеляційної інстанції, з висновком якого погодився й суд касаційної інстанції, помилково вважав, що наявні підстави для розлучення дітей зі своєю матір'ю, не встановивши виняткових обставин для цього та неправильно застосувавши положення статті 161 СК України і принцип 6 Декларації прав дитини, що призвело до неправильного вирішення справи.

Окрема думка судді Ранзоні у справі «М.С. проти України» (M.S. v Ukraine), заява № 2091/13

1. Національні суди, здається, виробили методологію на основі зазначеного принципу, що тягне за собою презумпцію на користь матері
2. Презумпція на користь матері в справах про опіку над дитиною **не підтримується** ані практикою на рівні ООН після прийняття Декларації, ані судовою практикою нашого Суду і не відповідає позиції Ради Європи і більшості держав-членів.
3. Рада Європи декілька разів **засуджувала нерівне ставлення** до батьків і наголошувала на тому, що роль батька щодо дітей необхідно краще визнавати і належно цінувати
4. Сьогоднішнє рішення, на жаль, не розглядає цієї центральної проблеми в цій справі і залишає без коментарів застосування національними судами презумпції на користь матері в справах про опіку над дитиною.

Правова позиція в спростування «презумпції на користь матері» (постанова Великої Палати ВС від 17.10.2018 року, справа № 402/428/16-ц)

1. Велика Палата Верховного Суду вважає за необхідне відступити від висновків Верховного Суду України, висловлених у постановках від 14 грудня 2016 року у справі № 6-2445цс16 та від 12 липня 2017 року у справі № 6-564цс17, щодо застосування норм права у подібних правовідносинах, а саме статті 161 СК України та принципу 6 Декларації прав дитини, про обов'язковість брати до уваги принцип 6 Декларації прав дитини стосовно того, що малолітня дитина не повинна, крім тих випадків, коли є виняткові обставини бути розлучена зі своєю матір'ю.
2. Велика Палата Верховного Суду вважає, що при визначенні місця проживання дитини першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини в силу вимог статті 3 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року.

УЧАСТЬ ОРГАНУ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ

Обов'язкова участь органу опіки та піклування

ст. 19 СК України:

при розгляді судом спорів, в тому числі щодо місця проживання дитини обов'язковою є участь органу опіки та піклування, представленого належною юридичною особою.

Участь органу опіки та піклування у захисті сімейних прав та інтересів (ст. 19 СК України).

2. Рішення органу опіки та піклування є обов'язковим до виконання, якщо протягом десяти днів від часу його винесення заінтересована особа не звернулася за захистом своїх прав або інтересів до суду, крім випадку, передбаченого частиною другою статті 170 цього Кодексу.
3. Звернення за захистом до органу опіки та піклування не позбавляє особу права на звернення до суду.
У разі звернення з позовом до суду орган опіки та піклування припиняє розгляд поданої йому заяви.

Правовий статус органу опіки та піклування

Ст. 56 ЦК України, ст. 11 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 року № 2342-IV

Органами опіки та піклування є районні, районні у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних рад, у тому числі об'єднаних територіальних громад.

Провадження органами опіки та піклування (нормативна база)

- Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866
- Правила опіки та піклування, затверджені наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26 травня 1999 року № 34/166/131/88.

Правовий статус органу опіки та піклування в цивільному процесі

1. ст. 56 ЦПК: участь у судовому процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування можуть бути залучені судом до участі у справі або брати участь у справі за своєю ініціативою для подання висновків на виконання своїх повноважень.

Участь зазначених органів у судовому процесі для подання висновків у справі є обов'язковою у випадках, встановлених законом, або якщо суд визнає це за необхідне.

2. Ст. 53 ЦПК: треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можуть вступити у справу на стороні позивача або відповідача у разі коли рішення у справі може вплинути на їхні права або обов'язки щодо однієї зі сторін.

Два висновки органу опіки та піклування в одній справі

Постанова ВС від 3.07.2019 року, справа № 320/888/14-ц

- Доводи касаційної скарги про те, що суди безпідставно не врахували висновок органу опіки та піклування № 01-24/102, за змістом якого вважалось можливим позбавлення батьківських прав відповідача, не є підставою для скасування законного й справедливого рішення суду, оскільки вказаний висновок є попереднім, був виданий за відсутності особи та без надання останнім відповідних документів, а тому не є таким, що відповідає повному і всебічному з'ясуванню всіх обставин.
- У той час, як висновок органу опіки та піклування виконавчого комітету Мелітопольської міської ради Запорізької області від 24 вересня 2015 року № 176/1, яким визнано недоцільним позбавлення особи батьківських прав відносно малолітнього сина, є законним, що встановлено постановою від 03 лютого 2016 року Мелітопольського міськрайонного суду Запорізької області в порядку розгляду адміністративної справи.

Два висновки органу опіки та піклування в одній справі (постанова ВС від 23.12.2020 № 712/11527/17)

- Визначаючи місце проживання дитини з матір'ю, суд апеляційної інстанції відхилив висновок органу опіки та піклування, відповідно до якого визначено, що найкращим інтересам дитини відповідатиме її спільне проживання з батьком та взяв до уваги лише акт обстеження умов проживання матері.
- Проте, апеляційним судом не враховано, що за зустрічним позовом органом опіки та піклування не складено висновку про доцільність проживання дитини разом з матір'ю, а акт обстеження умов проживання не є за своєю суттю та змістом висновком органу опіки та піклування про визначення місця проживання дитини з одним із батьків.
- Таким чином, судами першої та апеляційної інстанцій здійснено розгляд справи за відсутності висновку органу опіки та піклування за місцем проживання матері, який мав бути складений задля забезпечення належного розгляду зустрічного позову, що є порушенням статті 19 СК України.

Оскарження рішень органу опіки та піклування (постанова Великої Палати ВС від 29.08.2018 року, справа № 203/4901/16-ц)

36. Велика Палата Верховного Суду вважає, що оскаржуване рішення хоч і прийняте суб'єктом владних повноважень, спрямоване на реалізацію приписів сімейного законодавства та впливає, насамперед, на особисті немайнові права позивача як батька дитини. Позовні вимоги про зобов'язання відповідача прийняти рішення про втрату статусу дитини, позбавленої батьківського піклування, та висновок про можливість передання дитини для подальшого виховання позивачу є похідними від вимоги про скасування рішення № 168 і спрямовані на забезпечення ефективного судового захисту цивільних прав позивача.
37. З огляду на викладене Велика Палата Верховного Суду доходить висновку про приватноправовий характер спірних правовідносин і не погоджується з висновками суду апеляційної інстанції про те, що ця справа має розглядатися за правилами адміністративного судочинства.

Оскарження рішень органу опіки та піклування (постанова ВС від 05.09.2019 року у справі № 158/427/18)

- оскаржувані акти обстеження умов проживання та рішення органу опіки та піклування, а також висновок комісії з питань захисту прав дитини є лише доказами у цивільній справі, які підлягають оцінці в сукупності з іншими доказами
- скасування цих документів не може бути самостійним способом захисту
- не підлягає задоволенню вимога щодо визнання незаконними дій (бездіяльності) Служби у справах дітей, начальника служби у справах дітей щодо проведення обстеження місця проживання, відібрання дочки та неправомірне скерування документів на розгляд комісії з питань захисту прав дитини, оскільки порушення вимог чинного законодавства при вчиненні цих дій не знайшло свого підтвердження під час судового розгляду справи, а також спростовується показаннями свідків

Провадження за місцем проживання дитини (ухвала Бахмацького РС від 5.02.2020 по справі № 2/728/78/20)

1. При вирішенні спору між батьками щодо визначення місця проживання дитини відповідна заява подається за місцем проживання (перебування) дитини (див. пункт 72 Порядку)
2. Також необхідність вирішення питання органом опіки та піклування саме за місцем проживання дитини прослідковується із положень статті 62 ЦК України та пункту 2.4. Правил опіки та піклування
3. Саме такий підхід буде відповідати забезпеченню «якнайкращих інтересів дитини»
4. При цьому, органом опіки та піклування за місцем проживання відповідача проведено обстеження матеріально-побутових умов і складено відповідний акт, який надсилається до Органу опіки та піклування Грунської сільської ради Охтирського району Сумської області для врахування при прийнятті відповідного рішення

Висновок органу опіки та піклування

1. Орган опіки та піклування подає суду письмовий висновок щодо розв'язання спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні, а також на підставі інших документів, які стосуються справи.
2. Згідно з роз'ясненнями, наданими у постанові Пленуму Верховного Суду України від 19 грудня 2008 року № 20 «Про внесення змін до постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 березня 2007 року № 3 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення і поновлення батьківських прав» висновок органу опіки та піклування має бути оформлений на бланку державних адміністрацій районів, районів міст Києва та Севастополя, виконавчих органів міських чи районних у містах, сільських, селищних рад, підписаний головою (заступником голови) та скріплений печаткою.

Висновок органу опіки та піклування (постанова ВС від 26.06.2024 року, справа № 755/9769/2)

85. Висновок владних органів містить дві складові: 1) відомості про факти, на основі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що мають значення для правильного розгляду та вирішення справи; 2) рекомендацію конкретного органу про те, як необхідно з точки зору державного інтересу (захист прав та інтересів дітей) вирішити справу, тобто висновок про факти та право.

86. Вказане дозволяє віднести висновки до засобів доказування (письмових доказів). Як й інші докази, вони не мають для суду наперед встановленої сили.

87. У випадку неможливості надати висновок, який ґрунтується на обстеженні умов, орган опіки і піклування з метою захисту інтересів дитини має використати всі можливі варіанти одержання інформації і оцінки обставин, що склалися, і за можливістю надати висновок з посиланням на бесіди із родичами, знайомими, або з посиланням на інші документи та із вказівкою на те, що обстежити безпосередньо умови проживання неможливо.

91. Тому у випадку ненадання висновку органом опіки та піклування, залученим до участі у справі, суд може надати додатковий строк відповідному органу, відклавши розгляд справи. Однак відмовити у винесенні рішення у справі чи зупинити провадження у справі через відсутність такого висновку суд не може.

Наявність висновку органу опіки та піклування (постанова ВС від 27.01.2021 року, справа № 355/1857/18)

1. У матеріалах справи відсутній висновок органу опіки та піклування щодо вирішення спору, що виник між сторонами.
2. Суд першої інстанції під час розгляду справи на вказані норми законодавства уваги не звернув та ухвалив судові рішення щодо визначення місця проживання дитини з батьком без висновку органу опіки та піклування, який у цій категорії справ є обов'язковим.
3. Висновок апеляційного суду про відсутність спору між батьками щодо визначення місця проживання дитини у зв'язку з визнанням позову і тому необов'язковість висновку органу опіки та піклування є помилковим та таким, що суперечить наведеним нормам права та висновку щодо їх застосування у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду 26 вересня 2018 року у справі № 711/276/17.
4. Отже, за відсутності висновку органу опіки та піклування, є передчасним висновок судів про те, що визнання одним з батьків позову про визначення місця проживання дитини з іншим не суперечить закону й не порушує права, свободи чи інтереси інших осіб.

Судові процеси і тимчасово окуповані території (АРК Крим, Донецька та Луганська область)

- Позивач заявив вимоги про визначення місця проживання дитини та зазначив, що відповідач вивезла незаконним шляхом дітей у місто Луганськ на тимчасово непідконтрольну Україні територію
- Сам факт проживання дітей у місті Луганську не створює небезпеку для їх життя і здоров'я дітей
- Батько вказував лише про гіпотетичну загрозу небезпеки для життя і здоров'я у зв'язку з тим, що місто Луганськ віднесено до меж і переліку тимчасово окупованих міст без наведення конкретних обставин
- Чинне законодавство не регулює порядок отримання у такій ситуації висновку органу опіки та піклування від органів, незаконно утворених на непідконтрольній Україні території

Постанова КЦС ВС від 11.08.2021 року у справі № 523/6990/19

Наявність висновку органу опіки та піклування (постанова ВС від 11.12.2023 року у справі № 523/19706/19)

- Передбачена частинами четвертою та п'ятою статті 19 СК України обов'язковість висновку органу опіки та піклування у певних категоріях цивільних справ не може абсолютизуватися.
- Неможливість надати органом опіки та піклування висновку в таких справах, зокрема, у зв'язку з перебуванням дитини за межами країни, перебуванням дитини на непідконтрольній території, неможливості встановити місце фактичного перебування дитини з одним із батьків тощо, не означає неможливості розгляду та вирішення спору судом.
- Протилежний підхід є рівнозначним відмові в доступі до правосуддя, що суперечить положенням статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Обов'язковість висновку органу опіки та піклування для суду

Суд може не погодитися з висновком органу опіки та піклування, якщо він є недостатньо обґрунтованим, суперечить інтересам дитини (ч. 6 ст. 19 СК України)

Обов'язковість висновку органу опіки та піклування для суду

Постанова ВС від 18.11.2020 року, справа № 759/1382/19

- Висновок органу опіки і піклування має базуватися на достовірній інформації про усі фактичні обставини, які можуть мати істотне значення, та ретельному їх з'ясуванні
- Такий висновок є рекомендаційним, тому суд може постановити інше рішення, ніж пропонує орган опіки та піклування

Приклад не врахування висновку

п. 24 рішення Бахмацького РС від 22.03.2018 року, справа № 2/728/48/18

Висновок, який міститься в матеріалах справи про доцільність позбавлення батьківських прав відповідача є поверховими, стосується важливого питання, пов'язаного з вихованням дитини і викладений на півтори сторінки, містить лише загальні фрази, не розкриваючи змісту в чому проявляється не виконання відповідачем своїх батьківських обов'язків, строк їх не виконання та аналіз відповідних причин, посилання на відповідні докази, які також не були надані Суду, з його неможливо встановити, що була врахована думка відповідача, досліджені умови його проживання, не відображена думка дитини тощо.

УЧАСТЬ ПСИХОЛОГА

В якості експерта в порядку ЦПК (ст. 105-106)

1. Учасник справи має право подати до суду висновок експерта, складений на його замовлення (ч.1 ст. 106 ЦПК)
2. Призначення експертизи судом є обов'язковим у разі заявлення клопотання про призначення експертизи обома сторонами
3. Призначення експертизи судом є обов'язковим також за клопотанням хоча б однієї із сторін, якщо у справі необхідно встановити:
  - психічний стан особи (ст. 105 ЦПК)

Участь психолога через орган опіки та піклування (постанова ВС від 17.07.2019 року, справа № 185/6994/15-ц)

1. При цьому під час визначення місця проживання малолітньої дитини, зважаючи на вікову категорію дитини, **бесіду з останньою має проводити психолог, головним завданням якого є встановлення дійсного психоемоційного стану дитини, визначення інтересів дитини та отримання думки щодо бажання дитини проживати з одним із батьків.**
2. Крім того, коли суд бажає вислухати думку дитини аби визначити її побажання щодо проживання з одним із батьків, та при цьому не травмувати психіку дитини та уникнути тиску на неї, **суд доручає органам опіки та піклування провести невимушену бесіду з дитиною в домашніх або інших комфортних для неї умовах, та повідомити суд про результати цієї бесіди.**

Враховання, як доказу (постанова ВС від 9.11.2020 року, справа №487/7241/18)

Ураховуючи наведене апеляційний суд за результатами психологічних досліджень та спостережень під час психокорекційної роботи з дитиною, практичним психологом та встановленою однаковою прихильністю дитини до обох батьків, з урахуванням обставин справи, віку дитини, для забезпечення прав та інтересів, дійшов обґрунтованого висновку про те, що місце проживання малолітнього, має бути визначено разом із матір'ю, тому, що нею створено більш сприятливі умови для проживання дитини, її гармонійного психологічного розвитку і це не вплине на реалізацію батьком свої прав його участі у вихованні сина.

Враховання, як доказу (постанова ВС від 23.12.2020 року, справа № 712/11527/17)

- Взявши до уваги висновок спеціаліста за результатами проведення психологічного дослідження від 18 червня 2019 року № 04/19, виконаного юридичним психологом, апеляційний суд не врахував, що такий висновок психолога ґрунтується на поясненнях матері, а також окремих письмових документах, наданих лише однією стороною ; у психолога не перебували у дослідженні матеріали справи, яка переглядається, психолог особисто не спілкувалася з малолітньою дитиною та батьком дитини
- Висновок психолога містить загальні висновки про зв'язок матері з дитиною такого віку без урахування фактичних обставин цієї справи, яка переглядається
- Отже, такий висновок психолога не містить інформацію щодо предмета доказування, а тому не може бути належним доказом у цій справі.

Для чого психолог

Загальний коментар

1. Створення умов дружніх для дитини умов при з'ясуванні думки дитини (опитуванні)
2. Як доказ психічного стану дитини (розвитку, тощо)

Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей

- багатопрофільний підхід до здійснення правосуддя, дружнього до дитини, передбачає заохочення тісної співпраці між різними фахівцями для отримання повного розуміння дитини, а також оцінки його / її правового, психологічного, соціального, емоційного, фізичного та пізнавального стану (п. 16)

Практика ЄСПЛ

Національні суди повинні оцінити складне питання щодо найкращих інтересів дитини на підставі мотивованого, незалежного і відповідного сучасним вимогам психологічного висновку, і що дитина, якщо це можливо і відповідно до його або її зрілості та віку, має бути заслухана психологом і судом з питань доступу, місця проживання та піклування

(для прикладу рішення ЄСПЛ «Ельфольц проти Німеччини», № 25735/94, «Зоммерфельд проти Німеччини», № 31871/9).

Резолюція Європейського парламенту про захист прав дитини в цивільному, адміністративному та сімейному судочинстві від 5 квітня 2022 року

Звертає увагу на важливості надання кожній дитині, яка бере участь у провадженнях, підтримки психолога та інших кваліфікованих фахівців.

Особливості судового розгляду

Право суду збирати докази

Суд має право збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи лише у випадках, коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб ... (ч. 2 ст. 13, ч. 7 ст. 81 ЦПК).

Проблема забезпечення позову

1. Вжиття заходів забезпечення позову шляхом встановлення графіка зустрічей із дитиною, по суті, може вирішує спір, який має ініціюватися окремо.
2. А тому очевидно, що зазначений вид забезпечення позову в окремих випадках розглядається як порушення вимог процесуального законодавства, оскільки стає по суті підміною рішення суду.

Проблема забезпечення позову (постанова ВС від 6.12.2018 року, справа № 727/3856/18)

Суди попередніх інстанцій дійшли обґрунтованих висновків про відсутність правових підстав для задоволення заяви про забезпечення позову у спосіб, обраний нею у заяві, зокрема, шляхом відібрання дитини у батька та зобов'язання останнього не чинити перешкод позивачу у спілкуванні з дитиною.

Забезпечення позову (постанова ВС від 25.11.2020 року, справа № 760/15413/19)

Колегія суддів звертає увагу на те, що у таких чутливих правовідносинах, враховуючи можливий тривалий судовий розгляд справи про визначення місця проживання малолітніх дітей, сприяння забезпеченню відновлення відносин та емоційного контакту малолітньої дитини особисто з її матір'ю повинно переважати над бажанням інших осіб обмежити або взагалі відгородити дитину від зустрічей із матір'ю. А тому з метою запобігання втрати емоційного контакту матері з малолітньою дитиною, погіршення між ними психоемоційного характеру відносин на період розгляду справи у суді, який може бути тривалим, та остаточного вирішення питання про визначення місця проживання малолітніх дітей, Верховний Суд вважає за необхідне застосування заходу забезпечення позову у спірних правовідносинах із дотриманням вимог законодавства, яким врегульовано правовий механізм забезпечення позову.

Забезпечення позову (постанова ВС від 18.11.2020 року, справа №127/31828/19)

1. У справі, яка переглядається, суд апеляційної інстанції, правильно врахував, що зустрічі матері з дитиною будуть сприяти відновленню та налагодженню емоційних стосунків матері із її малолітньою дитиною і ця обставина відповідатиме найкращим інтересам дитини.
2. Колегія суддів погоджується із висновком суду апеляційної інстанції про те, що відновлення відносин та емоційного контакту малолітньої дитини з її матір'ю повинно переважати над бажанням інших осіб обмежити дитину від зустрічей з матір'ю.
3. Зустрічі матері з дитиною є співмірним заходом забезпечення позову, враховуючи, що цей спір виник із сімейних правовідносин.

Превентивні заходи щодо міжнародного викрадення дітей (постанова ВС від 21.12.22 по справі № 172/491/22)

За відсутності у національному законодавстві чітких положень, якими б було врегульовано порядок вирішення питання застосування судом превентивної тимчасової заборони на виїзд дитини за межі України та подальшого скасування такої заборони

Колегія суддів зазначила, що такі тимчасові заходи можуть підлягати до застосування у випадку доведення, що існує ризик викрадення (незаконного переміщення) дитини, яка має звичайне місце проживання в Україні.

Вік дитини і визначення її місця проживання(ст. 160 СК України)

1. Місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків.
2. Місце проживання дитини, яка досягла десяти років, визначається за спільною згодою батьків та самої дитини.
3. Якщо батьки проживають окремо, місце проживання дитини, яка досягла чотирнадцяти років, визначається нею самою.

В судовому порядку можливе вирішення спору між батьками щодо місця проживання лише малолітньої дитини, а місце проживання неповнолітньої дитини, яка досягла чотирнадцяти років, визначається нею самою (постанова ВС від 25.01.2018 року, справа № 537/5119/15-ц).

1. Судом встановлено, що позивач звернувся до суду з позовною вимогою про визначення з ним місця проживання сина, а також вказував, що він досяг чотирнадцяти років. Встановлено, підтверджується матеріалами справи і не заперечується позивачем, що син і по теперішній час проживає разом із батьком, а з матір'ю спілкується у вихідні дні за бажанням.
2. Суд першої інстанції при ухваленні рішення, правильно встановивши обставини справи, не врахував положення частини другої статті 29 ЦК України та частини третьої статті 160 СК України, а тому **апеляційний суд обґрунтовано дійшов висновку про відсутність передбачених законом підстав для визначення судом місця проживання з батьком неповнолітньої дитини, яка з ним проживає**. Оскільки суперечності між нормами ЦК України (частина 2 статті 29) і Сімейним кодексом України (частина 3 статті 160) немає, не заслуговують на увагу доводи касаційної скарги про застосування норми Сімейного кодексу як спеціальної для спірних правовідносин.

Визначення місця проживання дітей при розірванні шлюбу (постанова ВС від 15.01.2020 року, справа № 200/952/18)

За загальним правилом за відсутності спору щодо того з ким із батьків будуть проживати неповнолітні діти суд може вирішити питання про залишення проживання дитини з матір`ю чи батьком одночасно з вимогою про розірвання шлюбу. Лише за наявності такого спору між батьками суд повинен роз`яснити сторонам порядок вирішення питання про визначення місця проживання дитини.

Обставини, які враховуються при вирішенні спору щодо місця проживання дитини

У постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 14 лютого 2019 року у справі № 377/128/18 зазначено, що:

- «тлумачення частини першої статті 161 СК України свідчить, що під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини враховується ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особисту прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я

та

- інші обставини, що мають істотне значення.
- До інших обставин, що мають істотне значення, можна віднести, зокрема: особисті якості батьків; відносини, які існують між кожним з батьків і дитиною (як виконують батьки свої батьківські обов'язки по відношенню до дитини, як враховують її інтереси, чи є взаєморозуміння між кожним з батьків і дитиною); можливість створення дитині умов для виховання і розвитку».
- Наша позиція – перелік не є вичерпним.

Обставини, які враховуються при вирішенні спору щодо місця проживання дитини

У постанові Верховного Суду від 12 січня 2022 року у справі № 663/724/19 зазначено, що:

Встановивши фактичні обставини справи, які мають суттєве значення для її вирішення, суд апеляційної інстанції дійшов обґрунтованого висновку про наявність підстав для визначення місця проживання малолітнього сина сторін з матір'ю з огляду на те, що батько, хоча й належним чином займається вихованням та утриманням дитини, однак, перешкоджаючи матері у спілкуванні із сином, позбавляє його як належної опіки і виховання з боку матері, так і порушує їх право на прямі контакти, що суперечить найкращим інтересам дитини.

Проживання батьків за однією адресою не є підставою для відмови у задоволенні позову про визначення місця проживання дитини (дітей) разом з одним із них

У постанові Верховного Суду від 18 березня 2021 року у справі № 288/39/20 зазначено, що:

Колегія суддів зазначає, що вирішуючи спори між батьками, які проживають окремо (в тому числі в одній квартирі), про те, з ким із них і хто саме з дітей залишається, суд виходячи із рівності прав та обов'язків батька й матері щодо своїх дітей повинен постановити рішення, яке відповідало б інтересам неповнолітніх. При цьому суд враховує, хто з батьків виявляє більшу увагу до дітей і турботу про них, їхній вік і прихильність до кожного з батьків, особисті якості батьків, можливість створення належних умов для виховання, маючи на увазі, що перевага в матеріально-побутовому стані одного з батьків сама по собі не є вирішальною умовою для передачі йому дітей.

Проживання батьків за однією адресою не є підставою для відмови у задоволенні позову про визначення місця проживання дитини (дітей) разом з одним із них.

Місце проживання малолітньої дитини з одним із батьків визначається або за місцем проживання матері чи батька, або за конкретною адресою (Постанова ВС від 03.05.2018 року у справі № 607/1091/16-ц)

- Суд першої інстанції встановив, що мати дітей має постійне місце проживання за адресою: АДРЕСА_1, отримує щомісячну допомогу на дітей, створила всі умови для проживання, виховання та розвитку дітей. Проживання дітей з матір'ю відповідає їх інтересам.
- Таким чином, суд першої інстанції дійшов обґрунтованого висновку про наявність підстав для визначення місця проживання дітей із матір'ю.
- Дитина, яка не досягла 14 років, повинна проживати у встановленому місці проживання, яке не може бути змінене самочинно як волею сторонніх осіб, так і волею когось одного з її батьків.
- Місце проживання малолітньої дитини з одним із батьків визначається або за місцем проживання матері чи батька, або за конкретною адресою.
- Місце проживання малолітньої дитини з одним із батьків визначається або за місцем проживання матері чи батька, або за конкретною адресою.

Думка дитини має більш важливе значення ніж матеріальне забезпечення одного з батьків

У постанові Верховного Суду від від 14.04.2021 р. у справі № 716/591/19 зазначено, що:

Встановивши, що з початку літа 2019 року діти проживають разом із матір'ю та її чоловіком, висновок органу опіки та піклування є недостатньо обґрунтований, оскільки надає переваги батьку дитини лише з точки зору кращого матеріального стану, що при визначенні місця проживання дітей заслухавши думку доньки сторін, суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний суд, надав першочергове значення саме найкращим інтересам дітей, не може бути вирішальним, що не впливатиме на їх взаємовідносини з батьком, оскільки визначення місця проживання дітей з одним із батьків, не позбавляє іншого батьківських прав та не звільняє його від виконання своїх батьківських обов'язків.

Батько дітей, який безсумнівно відіграє важливу роль у їх житті та розвитку, має право спілкуватися та обов'язок піклуватися про здоров'я дітей, стан їх розвитку, незалежно від того з ким вони будуть проживати.

Матеріально-побутове забезпечення батьків ураховується судами, проте не є визначальним (постанова ВС від 14.11.2018 року у справі № 463/3301/16-ц)

- Доводи касаційної скарги про те, що **позивач не має власного житла, її джерело доходів нестабільне є неспроможними**, оскільки суди при визначенні місця проживання дитини беруть до уваги також **інші критерії**, зокрема ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, у тому числі обов'язків щодо виховання дитини, особисту прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, та повинні виходити із якнайкращого забезпечення інтересів дитини
- Натомість матеріально-побутове забезпечення батьків судами враховується, але не є визначальним

Чи є проживання дитини за кордоном підставою для відмови у задоволенні позову про визначення її місця проживання (Постанова ОП КЦС від 11.12.2023 в справі № 607/20787/19)

Факт проживання дитини за кордоном (незалежно від того чи вивезена дитина за кордон до звернення до суду з позовом про визначення місця її проживання чи після) не впливає на вирішення судами України спору про визначення місця її проживання. Повернення дитини в Україну не є передумовою для вирішення спору між батьками про визначення місця проживання такої дитини.

Проживання дитини за кордоном не є самостійною підставою для відмови у позові про визначення місця проживання такої дитини разом з одним з батьків в Україні.

Доказова база – орієнтований перелік

1. Висновок органу опіки та піклування про доцільність проживання дитини з одним із батьків
2. Характеристики
3. Медичні довідки, висновки лікарів, результати аналізів, історії хвороби та рекомендації лікарів
4. Довідки про доходи, документи, які підтверджують відсутність заборгованості по виплаті аліментів та подібні довідки, що підтверджують ваше матеріальне становище і становище іншого з батьків
5. Акти обстеження житлово-побутових умов, документи, що підтверджують право власності на житло
6. Думка дитини
7. Інші документи, що підтверджують більш сприятливі обставини проживання дитини саме з вами і несприятливі умови проживання з другим із батьків
8. Покази свідків
9. Тощо.

Необхідність подання зустрічного позову (постанова ВС від 10.03.2021 року, справа №522/16059/18)

1. У справі, що переглядається, позивач просила визначити місце проживання малолітнього разом з нею
2. Зустрічних позовних вимог відповідач не заявляв
3. За таких обставин суди зробили неправильний висновок про визначення місця проживання малолітнього дитини з його відповідачем
4. В такій вимоги задоволенні належить відмовити

Порушення порядку пред'явлення зустрічного позову (постанова ВС від 9.12.2019 року, справа №573/604/18)

1. Верховний Суд погоджується з доводами касаційної скарги про те, що зустрічний позов прийнято до спільного розгляду поза межами строку, встановленого частиною першою статті 193 ЦПК, проте заявник не довів, що таке порушення норм процесуального права призвело до неправильного вирішення спору
2. Враховуючи усі обставини справи, зокрема надзвичайну важливість вирішення питання про визначення місця проживання малолітніх дітей у такій категорії справ, Верховний Суд виходить з того, що таке порушення носило формальний характер, не вплинуло на правильність вирішення спору між сторонами. Одночасний розгляд обох позовів у справі, яка переглядається, Верховний Суд визнає доцільним

Відібрання дитини – визначення місця проживання дитини (постанова ВС від 27.08.2020 року, справа № 305/2060/18)

1. На час звернення позивачки до суду із позовом про відібрання дитини сторони перебували у зареєстрованому шлюбі, який було розірвано рішенням Рахівського районного суду Закарпатської області від 14 грудня 2018 року. Питання визначення місця проживання дітей судом не вирішувалося
2. Отже, по суті між сторонами наявний спір про визначення місця проживання дітей, відтак, підстави для застосування статті 162 СК України відсутні

Пред'явлення позову про відібрання дитини при наявності рішення суду про визначення місця проживання дитини

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 29 травня 2019 року у справі № 357/17852/15-ц зроблено висновок:

- відповідно до статті 162 СК України якщо один з батьків або інша особа самочинно, без згоди другого з батьків чи інших осіб, з якими на підставі закону або рішення суду проживала малолітня дитина, змінить її місце проживання, у тому числі способом її викрадення, суд за позовом заінтересованої особи має право негайно постановити рішення про відібрання дитини і повернення її за попереднім місцем проживання.
- Особа, яка самочинно змінила місце проживання малолітньої дитини, зобов'язана відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану тому, з ким вона проживала. Положення цієї статті покликані захистити права того з батьків, з ким на підставі рішення суду визначено проживання дитини, від неправомірних дій другого з батьків щодо зміни її місця проживання.

Пред'явлення позову про відібрання дитини при наявності рішення суду про визначення місця проживання дитини (постанова ВС від 11.11.2020 року, справа № 464/2398/16-ц)

Встановивши, що батько без згоди матері, з якою на підставі рішення суду визначено місце проживання дитини, залишив сина проживати у себе, чим самочинно змінив місце його проживання, добровільно повернути дитину матері відповідач не бажає, суд першої інстанції дійшов обґрунтованого висновку про наявність правових підстав для захисту прав позивача в порядку, визначеному статтею 162 СК України і такий спосіб захисту порушеного права відповідає вимогам статей 15, 16 ЦК України

Доказів, що повернення дитини за місцем проживання матері створює загрозу її життю та здоров'ю або негативно впливатиме на її розвиток відповідач не надав і судом не встановлено. Посилання відповідача на ту обставину, що син значний час проживає з ним, не може бути підставою для відмови в позові, оскільки відповідач навмисно не виконує рішення суду про його передачу на виховання матері, яке набрало законної сили

Повторне визначення місця проживання дитини (постанова ВС від 15.10.2020 року, справа № 607/425/16-ц)

1. Таким чином, апеляційний суд у цій справі в контексті першочергового врахування саме інтересів дитини, які переважають над інтересами батьків, дотримався норм матеріального права, вислухав думку дитини, зробив обґрунтований висновок про зміну місця проживання дитини та визначення місця проживання дитини з батьком. При цьому, віддавши перевагу інтересам дитини, апеляційний суд врахував, що хоча і є невиконані судові рішення про визначення місця проживання дитини з матір'ю та відібрання дитини від батька, вони не можуть бути виконані, оскільки їх невиконання пов'язане із категоричною відмовою дитини перейти проживати до матері, про що свідчить не тільки думка дитини, а й акти державного виконавця
2. Отже, у разі змін обставин, пов'язаних з віком дитини, при наявності спору між батьками як мати дитини, так і батько не позбавлені можливості звернення до суду із позовом про зміну місця проживання дитини й тому разі, коли вже є рішення суду про визначення місця проживання дитини та її відібрання, які не виконані. Найкращі інтереси дитини повинні мати першочергове значення

Повторне визначення місця проживання дитини

У постановах Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 29 серпня 2018 року в справі № 381/68/16-ц (провадження № 61-20293св18), у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду 07 серпня 2019 року в справі № 635/382/17-ц (провадження № 61-9559св19), у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду 19 лютого 2020 року в справі № 235/139/16-ц (провадження № 61-36629св18) зроблено висновок, що «способом захисту прав дитини може бути пред`явлення позову про зміну місця проживання малолітньої особи, яке визначене рішенням суду».

Визначення місця проживання дитини разом із батьком та матір'ю одночасно

1. Суд дійшов висновку про наявність підстав для визначення місця проживання дитини з батьком та матір'ю, по чергово по 2 тижні на місяць (рішення Жовтневого районного суду м. Дніпро від 8.09.2020 року по справі № 201/8520/19).
2. Визнаючи місце проживання дитини з батьком та матір'ю, по чергово по 2 тижні на місяць, не врахував, що такий спосіб проживання та постійна зміна місця проживання дитини сторін, її оточення, зміна звичних соціальних стосунків не буде відповідати якнайкращим інтересам дитини в розумінні сталої практики ЄСПЛ (постанова Дніпровського апеляційного суду від 31.03.2022 року по справі № 201/8520/19).

Визначення місця проживання дитини разом із батьком та матір'ю одночасно

постанова ВС від 16.02.2024 року у справі № 465/6496/19 (провадження № 61-16408св23)

Верховний Суд ухвалив судові рішення, яким визначив місце проживання двох молодших малолітніх дітей (старшому вже виповнилося 15 років) по чергово з кожним із батьків:

два тижні з батьком, два тижні з матір'ю, акцентувавши на тому, що старший має право приєднуватися до братів. Після двох тижнів той із батьків, із ким проживали діти, зобов'язаний супроводити (привезти) їх до місця проживання другого з батьків та передати під фізичну опіку іншого з батьків

Виконання судових рішень

Загальні положення

Закон України «Про виконавче провадження»

Стаття 64. Виконання рішення про відібрання дитини

1. Під час виконання рішення про відібрання дитини державний виконавець проводить виконавчі дії за обов'язковою участю особи, якій дитина передається на виховання, із залученням представників органів опіки і піклування.
2. За необхідності державний виконавець може звернутися до суду з поданням щодо вирішення питання про тимчасове влаштування дитини до дитячого або лікувального закладу.
3. У разі якщо боржник перешкоджає виконанню рішення про відібрання дитини, до нього застосовуються заходи, передбачені цим Законом.

Пред'явлення позову про відібрання дитини у разі невиконання рішення про визначення місця проживання дитини (постанова ВС від 03.10.2018 року, справа № 682/2778/17)

1. Суд має виходити з того, що виконання судового рішення про визначення місця проживання неповнолітньої дитини відбувається (в разі його примусового виконання) шляхом, в тому числі, відібрання дитини та передачі її на виховання тому із батьків, з яким суд присудив їй проживати
2. За таких наведених підстав позов про відібрання малолітньої дитини згідно зі змістом чинного сімейного законодавства, безумовно, не підлягає задоволенню
3. Особливістю справи є те, що дитину батько забрав до ухвалення рішення про визначення місця проживання і рішення виконано не було

Пред'явлення позову про відібрання дитини у разі невиконання рішення про визначення місця проживання дитини (постанова ВС від 20.05.2020 року, справа №725/3024/17)

1. Вирішуючи спір щодо визначення місця проживання дитини, за наявності незакінченого виконавчого провадження у справі про відібрання дитини та визначення місця її проживання, суди попередніх інстанцій не врахували стан виконання судового рішення, яке набрало законної сили
2. Колегія суддів вважає, що зміна обставин відбулась не внаслідок правомірної поведінки батька дитини, а в силу тривалого невиконання рішення суду, яке набрало законної сили, щодо відібрання дитини та визначення її місця проживання з матір'ю
3. Встановлено, що це судове рішення перебуває в процесі примусового виконання, воно не втратило законну силу і не скасоване, тому не може бути піддано під сумнів

Рішення ЄСПЛ по справі «Вишняков проти України»

46. Суд також вважає, що описана бездіяльність національних органів влади, зокрема, **неналежний спосіб**, у який національні органи влади організовували виконання рішення про надання доступу до дитини, була не лише результатом неналежного виконання обов'язків посадовими особами, відповідальними за виконання рішення. Вбачається, що до цих недоліків також призвели **недостатньо розвинуті законодавчі та адміністративні механізми**. Зокрема, наявні законодавчі та адміністративні механізми були недостатніми для прискорення добровільного дотримання домовленостей із залученням фахівців служби у справах дітей та сім'ї. Вони також не передбачали низки конкретних заходів, які б могли бути вжиті відповідно до принципу пропорційності з метою забезпечення примусового виконання рішення про право доступу.
47. Отже, було порушено [статтю 8](#) Конвенції у зв'язку з невиконанням рішення про надання заявнику доступу до його дитини.

Рішення Комітету ООН з прав дитини «N.R. v. Paraguay» від 3 лютого 2020 року, повідомлення № 030/2017

1. В даній справі автор повідомлення звернувся до Комітету ООН з прав дитини в інтересах своєї доньки і скаржився на те, що держава-учасник Конвенції ООН про права дитини не вжила заходів по виконанню судового рішення підтримувати контакт заявника зі своєю донькою. Одним із питань, що стояли перед Комітетом, було визначення, чи за обставинами цієї справи держава-учасниця вжила ефективних заходів для гарантування права дочки автора, щоб регулярно підтримувати особисті стосунки та безпосередній контакт з батьком.
2. З огляду на конкретні обставини цієї справи, зокрема тривалий період, що минув з моменту прийняття судового рішення 2015 рік, який визначав права відвідування та враховував молодий вік дівчинки Комітет вважає, що влада не виконувала розпорядження суду своєчасно та ефективно, і що вона не вживала необхідних заходів для того, щоб забезпечити дотримання цих рішень, щоб забезпечити контакт автора з його донькою.

Верховний
Суд

Дякую за увагу!